

تأثیرپذیری تاریخ‌نگاری عاشورا از سیره عاشورایی امام سجاد علیه السلام (از آغاز تا دوره معاصر)

سینا میرشاهی^۱

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۰/۱۱

تاریخ دریافت: ۹۷/۴/۱۹

چکیده

در شکل‌گیری و رونق تاریخ‌نگاری عاشورا از ابتدا تا دوره معاصر، عوامل زیادی نقش داشته است. تاریخ‌نگاری عاشورا عامل حفظ و تداوم جریان نهضت حسینی علیه السلام تا دوره معاصر شده است. تأکید و تشویق ائمه علیهم السلام به خصوص امام سجاد علیه السلام در پاس‌داشت و نگهداری واقعه کربلا، بیش‌ترین تأثیر را بر تاریخ‌نگاران عاشورا از ابتدا تا عصر حاضر داشته است. در قرون نخستین اسلامی و هم‌چنین پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تاریخ‌نگاری عاشورا بیش‌ترین تأثیر را از خطبه‌ها و روایات امام سجاد علیه السلام پذیرفته است. لذا این پژوهش به تأثیرپذیری تاریخ‌نگاری عاشورا از سیره تبلیغی و سیاسی امام سجاد علیه السلام، از آغاز تا عصر حاضر می‌پردازد. این پژوهش با دیدی توصیفی تحلیلی به تأثیرپذیری تاریخ‌نگاری عاشورا از سیره امام سجاد علیه السلام می‌پردازد. **کلیدواژگان:** واقعه کربلا، امام سجاد علیه السلام، تاریخ‌نگاری عاشورا، انقلاب اسلامی.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام دانشگاه شیراز (sinamirshahii@yahoo.com)

واقعه کربلا یکی از وقایع مهم تاریخ اسلام است. در این واقعه، امام حسین علیه السلام و یاران وفادار ایشان به مظلومانه‌ترین شکل، به دست مردمی گمراه و حکومتی نامشروع به شهادت رسیدند. پس از شهادت امام حسین علیه السلام، حکومت غیرشرعی امویان از ترس شکل‌گیری قیام‌های مردم با صبغه عاشورایی، سعی کردند این واقعه را با سیاست‌های گوناگون، به فراموشی و نابودی سپارند. به همین دلیل یکی از مهم‌ترین اهداف امامان علیهم السلام بعد از امام حسین علیه السلام، زنده نگه داشتن واقعه کربلا بود. ائمه علیهم السلام از راه‌های گوناگون سعی در حفظ و حراست این واقعه داشتند که شخص امام سجاد علیه السلام به علت حضور در واقعه کربلا و مشاهده ظلم و ستم امویان، بیش‌ترین تأثیر را بر تاریخ‌نگاران عاشورا داشته است. پس از امام سجاد علیه السلام هم نهضت حسینی علیه السلام مورد توجه دیگر اهل بیت علیهم السلام قرار داشت. با وجود ظالمانه‌ترین سختگیری‌هایی که بر ائمه علیهم السلام تحمیل می‌شد اما واقعه کربلا توسط ائمه علیهم السلام، در مناسبت‌های مختلف یادآوری می‌شد.

اقدام ائمه علیهم السلام به خصوص امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام در زمینه آشکارسازی مظلومیت امام حسین علیه السلام و رسوا نمودن قاتلان امام حسین علیه السلام، باعث شد که شیعیان به برپایی مجالس عزاداری و سرودن اشعاری در این زمینه، روی آوردند و به موازات این تلاش‌ها، برخی از شیعیان هم به اهمیت ثبت و ضبط این واقعه پرداختند تا از فراموشی و تحریف توسط حکومت اموی جلوگیری کنند. در چنین شرایطی، تاریخ‌نگاری عاشورا که به عنوان مقتل‌نگاری نیز از آن نام برده می‌شود، توسط نویسندگان شیعه آغاز شد. انگیزه اصلی تاریخ‌نگاران عاشورا، حفظ و ثبت این واقعه مهم بود. تشویق و تأکید اهل بیت علیهم السلام، بیش‌ترین نقش را در زمینه ماندگاری واقعه کربلا ایفا نموده است. امام سجاد علیه السلام که در حادثه کربلا حضور داشتند، در دوران پربخت زندگی خود، بارها در سخنان خود، به بازگویی حادثه عاشورا و عزاداری بر سالار شهیدان علیه السلام پرداختند. سیره امام سجاد علیه السلام در زمینه توجه به واقعه کربلا، مورد توجه تاریخ‌نگاران عاشورا قرار گرفت و تاریخ‌نگاران عاشورا از خطبه‌های ایشان در آثار خود استفاده نمودند. هم‌چنین حضرت

زینب علیها السلام هم که در واقعه کربلا حضور داشت، بارها در خطبه‌هایی بنیان حکومت اموی را متزلزل نمود. پس از امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام، دیگر اهل بیت علیهم السلام به اهمیت این واقعه و نگهداری از آرمان‌های آن تأکید داشتند و احادیث زیادی در مورد گریه بر امام حسین علیه السلام و یادآوری آن واقعه، در منابع تاریخی (خاصه تاریخ‌نگاری عاشورا) موجود است. اقدامات اهل بیت علیهم السلام، در شرایطی انجام می‌شد که تحت شدیدترین نظارت‌ها و سختگیری‌های امویان و عباسیان قرار داشتند.

پس از دوران ائمه علیهم السلام تاریخ‌نگاری عاشورا به صبغه ماندگاری خود و انتقال نهضت حسینی علیه السلام به دوره‌های بعدی ادامه داد. بحمدالله پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تاریخ‌نگاری عاشورا جان تازه‌ای گرفت و آثار فراوانی در این زمینه پدید آمد که بر سیره امام سجاد علیه السلام در زمینه عاشورا و خطبه‌های امام عنایت خاصی داشت. بازتولید تاریخ‌نگاری عاشورا در قرن حاضر و عنایت ویژه به آن پس از انقلاب اسلامی، موجب پدید آمدن آثار فراوانی در زمینه‌های مختلف چون شعر، کتاب، مقاله و... در عصر حاضر شده است.

این پژوهش می‌کوشد با دیدی توصیفی-تحلیلی، به نقش ائمه علیهم السلام، به خصوص امام سجاد علیه السلام در حفظ و ماندگاری نهضت عاشورا پردازد و در گام بعدی به تأثیرپذیری تاریخ‌نگاری عاشورا از سیره امام سجاد علیه السلام تا دوره معاصر اشاره می‌کند.

پیشینه پژوهش

در زمینه پرداختن به تاریخ‌نگاری عاشورا، تاکنون آثار زیادی از نویسندگان معاصر به چاپ رسیده است و این آثار هرکدام به زوایای مختلفی از نهضت حسینی علیه السلام پرداخته‌اند. «دانشنامه امام حسین علیه السلام» در ۱۴ جلد، اثر جامعی در زمینه واقعه کربلا است. کتاب «احیای ارزش‌ها در نهضت عاشورا»، اثر دیگری در این زمینه است که توسط «محمد جواد صاحبی» نگارش یافته است. مقاله: «مقتل‌نگاری شیعیان از ابتدا تا پایان قرن پنجم» توسط «جواد یآوری» و مقاله «سیری در مقتل نویسی و تاریخ‌نگاری عاشورا از آغاز تا عصر حاضر» که توسط «محسن رنجبر» نگارش یافته‌اند، از جمله آثار مهم تحقیقی در زمینه تاریخ‌نگاری عاشورا هستند. نوشته‌های غیرمستقل فراوانی نیز در

زمینه تاریخ نگاری عاشورا، تاکنون در کتاب‌ها و مجلات مختلف به چاپ رسیده است که هرکدام در بازشناسی واقعه کربلا و روشن‌گری آن تلاش نموده‌اند.

سیاست‌های فرهنگی و تبلیغی در پاس داشت واقعه کربلا از آغاز تا دوره معاصر

۱. بازتاب واقعه کربلا در سیره عملی و گفتاری ائمه علیهم‌السلام

شهادت امام حسین علیه‌السلام به دست حکومت نامشروع و جائز امویان و تلاش امویان برای تحریف و فراموشی واقعه کربلا، سبب شد که ائمه علیهم‌السلام برای حفظ و ماندگاری نهضت حسینی علیه‌السلام، در زمینه‌های گوناگون انجام دهند. سیاست‌های تبلیغی ائمه علیهم‌السلام برای ماندگاری واقعه کربلا از امام سجاد علیه‌السلام و تلاش‌های ایشان آغاز شد و توسط دیگر امامان معصوم علیهم‌السلام ادامه یافت. در ذیل به مهم‌ترین سیاست‌های فرهنگی و تبلیغی ائمه علیهم‌السلام در زمینه ماندگاری واقعه کربلا و یاد شهیدان مظلوم کربلا اشاره می‌شود:

وجود روایات زیادی از شیعیان و اهل سنت در مورد شخصیت والای امام حسین علیه‌السلام از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، گویای جایگاه ویژه امام حسین علیه‌السلام در میان همه مسلمانان است (مجلسی، ۱۳۷۳: ۵۴۵). پس از شهادت مظلومانه امام حسین علیه‌السلام، ائمه علیهم‌السلام یکی از مهم‌ترین اهداف خود را حفظ و انتقال نهضت حسینی علیه‌السلام قرار دادند و مردم زمانه خود به خصوص شیعیان را تشویق نمودند تا اهداف نهضت حسینی علیه‌السلام را حفظ نمایند. این سیاست‌های فرهنگی و تبلیغی ائمه علیهم‌السلام، باعث شد که قیام‌های شیعیان علیه حکومت‌های نامشروع امویان و عباسیان، تحت تأثیر همین عامل صورت گیرد. قیام توأبین در سال ۶۴ق، نمونه قابل توجه این رویکرد در جهت خون‌خواهی برای سالار شهیدان علیه‌السلام است (چنارانی، ۱۳۸۳: ۲۳). از این رو برگزاری عزاداری و حضور در عزای امام حسین علیه‌السلام وظیفه همه شیعیان در هر دوره‌ای است (میلانی، ۱۳۹۰: ۱۳).

از ائمه علیهم‌السلام روایت‌های بسیاری درباره پاس داشت واقعه کربلا نقل شده است. امام زین العابدین علیه‌السلام و برخی مخدرات سراپرده عصمت و طهارت در آن روز با یزید مناظرات کردند و سخنان زشت او را جواب‌های درشت گفتند (ابن اعثم کوفی، ۱۳۷۲: ۹۱۶).

امام صادق علیه السلام فرمود:

کسی که مصیبت ما پیشش خوانده شود و به اندازه بال مگسی از چشمانش اشک جاری گردد، خداوند گناهان او را می‌بخشد؛ اگرچه به اندازه کف دریا باشد. (مجلسی، ۱۳۷۳: ۵۲۲)

هم چنین امام باقر علیه السلام هشتصد درهم به منای فرستاد تا زنان نوحه خوان، در آن جا برای مصائب اهل بیت علیهم السلام نوحه بخوانند و مردمی که قصد حج کرده‌اند را متوجه مظلومیت اهل بیت علیهم السلام کنند (اخوان، ۱۳۸۹: ۸۷).

امام رضا علیه السلام به «دعبل» خزاعی می‌فرماید:

ای دعبل! چون این روزها ایام حزن ما اهل بیت است و ایام علیهم السلام سرور و شادی دشمنان ماست، شعری چند در مرثیه سیدالشهدا علیهم السلام بخوان و دعبل گفت: شعری چند در مرثیه آن حضرت خواندم. آن حضرت با مردان و زنان حاضر بسیار گریستند که صدای گریه از خانه آن حضرت بلند شد. (مجلسی، ۱۳۷۳: ۵۳۳)

۲. تشویق بر عزاداری برای امام حسین و شهدای کربلا

آغازگر مراسم عزاداری سیدالشهدا علیه السلام، بنا بر کتاب‌های مقتل سیدالشهدا علیه السلام و منابع معروف، شیعیان پیامبر صلی الله علیه و آله بوده‌اند که احادیث شیعی و سنی بسیاری در این مورد آورده شده است (همو: ۵۴۵).

چنین گویند که حضرت رسالت پیش از وقوع [واقعه کربلا] بارها از شهادت حسین علیه السلام حکایت‌ها گفته و مردم را از آن حادثه آگاهی داده بود (ابن اعثم کوفی، ۱۳۷۲: ۹۱۶).

در تاریخ نگاری عاشورا بسیار برگریه بر امام حسین علیه السلام تأکید شده است که این خود بیان‌گر تأثیر بعد عاطفی بر شیوه تاریخ نگاری عاشورا است. بعد عاطفی در تاریخ نگاری عاشورا از قرن هفتم هجری به بعد رواج می‌یابد و در قرن نهم با کتاب *روضه الشهداء* میرزای کاشفی به اوج خود می‌رسد. پس از آن در دوره قاجاریه نیز به نگرش عاطفی و

احساسی تاریخ‌نگاری عاشورا توجه شده است؛ اما در عصر حاضر پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران خوانش سیاسی واقعه کربلا بر خوانش عاطفی و احساسی آن چیره شده است.

۳. فرهنگ‌سازی زیارت تربت امام حسین در میان شیعیان

تمام اموری که مرتبط با واقعه عاشورا و خصوصاً امام حسین علیه السلام در بین مردم دارای ارزش و احترام زیادی هستند، یکی از این امور زیارت تربت امام حسین علیه السلام است که مورد تأکید ائمه علیهم السلام قرار داشته است (الویری و رحیمی ثابت، ۱۳۸۹: ۵۴). گفتنی است زیارت‌نامه عاشورا به مثابه متنی برای تحلیل سیاسی و اجتماعی حادثه عاشورا برای شیعیان در طی قرن‌ها بوده است و توجه به آن و خواندن زیارت عاشورا بسیار سفارش شده است و خواندن آن روحیه جهادی و جانبازی امام حسین علیه السلام و یاران ایشان را در محرم سال ۶۱ تداعی می‌کند. فرهنگ زیارت و تربت امام حسین علیه السلام که در قرون متمادی ادامه یافته است، پس پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه بیش‌تر در جامعه مذهبی ایران قرار گرفته است.

۴. تشویق به سرودن اشعار برای بزرگداشت شهدای کربلا

واقعه عاشورای حسینی علیه السلام مهم‌ترین عاملی بود که در دگرگونی ادب و شعر فارسی و عربی از خود باقی گذاشت. واقعه عاشورا، در اشعار زیادی از ابتدا تا دوره معاصر در قالب نوحه‌های جان‌سوز و غم‌بار سروده شده‌اند. یکی از مهم‌ترین علل اصلی وجود سروده‌ها و نوحه‌ها در مدح و رثای امام حسین علیه السلام ترغیب و تشویق ائمه معصومین علیهم السلام است (کنگره عاشورا پژوهی، ۱۳۸۷: ۱۰۴).

شعر و ادب از اصلی‌ترین روش‌ها برای بیان اقدامات ظالمانه امویان در روز عاشورا و نهضت حسینی علیه السلام است که به ماندگاری و هویت بخشی این نهضت از ابتدا تا عصر حاضر کمک نموده است (محمدزاده، ۱۳۹۲: ۲۳۲). در زبان عربی از عصر واقعه عاشورا، نهضت حسینی علیه السلام و نحوه شهادت امام حسین علیه السلام و یاران ایشان به شعر راه یافت و افراد

حاضر در واقعه کربلا، تألمات درونی خویش را در قالب شعر بیان نمودند (همو). حضرت زینب کبری علیها السلام و ام کلثوم دختر امام علی علیه السلام و سکینه دختر امام حسن علیه السلام ایاتی در قالب مرثیه برای سالار شهیدان علیه السلام سرودند (ضیایی، ۱۳۸۷: ۲۳۸). در زمان رسیدن خبر شهادت امام حسین علیه السلام به مدینه، زینب بنت عقیل از زنان بنی هاشم به مرثیه سرایی برای شهدای کربلا پرداخت. شاعرانی که مصائب امام حسین علیه السلام را به شعر درآورده و در مجالس و محافل می خواندند، همواره مورد لطف خاص و عنایت ویژه ائمه معصومین علیهم السلام قرار می گرفتند (رستم نژاد، ۱۳۸۷: ۸۳). دعبل خزاعی در دیوانش بارها به حادثه کربلا اشاره می کند و تحت تأثیر قرار دادن مخاطبان به بعد عاطفی عاشورا در اشعارش تأکید می نماید:

أفاطم! لو خلت الحسین مجدلا وقد مات عطشانا بشط فرات
 إذن للظمت الخد فاطم! عنده وأجريت دمع العين في الوجنات
 أفاطم! قومي يا بنة الخير واندبي نجوم سماوات بأرض فلاة^۱

(خزاعی، ۱۴۱۷: ۶۰)

شاعران مورد توجه اهل بیت علیهم السلام با تشویق آن بزرگواران از موقعیت های اجتماعی برجسته ای در میان مردم برخوردار بودند (رستم نژاد، ۱۳۸۷: ۵۳). پس از پیروزی انقلاب اسلامی ادبیات عاشورایی به اوج شکوفایی خود رسید و تفاوت های آشکاری با دوره های گذشته داشت. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران نگاه سیاسی به این واقعه جانشین نگاه عاطفی شد و ادبیات عاشورایی به مفاهیم چون ظلم ستیزی و پایداری پرداخت. هم چنین شعر انقلاب اسلامی از فرهنگ عاشورا بسیار تأثیر پذیرفته است (محمدزاده، ۱۳۹۲: ۲۴۷).

۱. ای فاطمه! اگر حسین را که با تیغ بی دریغ دشمنان بر خاک کربلا افتاده و در کنار شط فرات تشنه لب جان داده است به خاطر بیاوری. / برگلگونه خود سیلی خواهی زد و از آب دیده محزون برگلگونه های خود، نهرها جاری می کنی. / ای فاطمه! ای دختر بهترین خلق خدا بر خیز و بفرزندان خود که ستاره های فلک امامت و رفعتند و اینک با پیکرهای خون آلود در زمین بیابان سوزان فرو افتاده اند، مویه کن. (مبسوق، واحدی، ۱۳۹۱: ۲۳۲)

امام سجاد از ولادت تا شهادت

بنا بر گفته بسیاری از منابع سال ولادت امام سجاد علیه السلام سال ۳۸ ق ذکر شده است (مفید، بی تا: ۱۳۸/۲؛ شریف قریشی، ۱۳۷۲: ۵۳/۱). از القاب حضرت علی بن الحسین علیه السلام، زین الصالحین، سجاد، سید العابدین، زین العابدین، وارث علم النبیین، خاشع، بکاء و... نام برده شده است. ابوالحسن، ابومحمد و ابوالقاسم از کنیه های امام علی بن الحسین علیه السلام هستند.

لقبه زین العابدین و سید العابدین و زین الصالحین و وارث علم النبیین و وصی الوصیین و خازن وصایا المرسلین و امام المومنین و منار القانتین و الخاشعین و المتجدد و الزاهد و العابد و العدل و البکاء و السجاد و ذو الثفتنات امام الامه و ابو الائمة. (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۴/۱۷۶)

علی بن الحسین علیه السلام همانند پدر و اجداد بزرگوارشان شخصیتی والا و از بزرگان دین در عصر خود به شمار می آمدند و اهل سنت نیز همانند شیعیان به این شخصیت عظیم علمی و سیاسی امام سجاد علیه السلام اذعان نموده اند (شیخانی، ۱۳۸۵: ۲۱). امام سجاد علیه السلام دوران کودکی خود را در مدینه سپری نمودند. ایشان پس از شهادت امام حسین علیه السلام، به امامت منصوب شدند. امام سجاد علیه السلام ۳۴ سال امامت و هدایت جامعه اسلامی را در اختیار داشتند (رنجبر، ۱۳۸۶: ۳۷). براساس برخی منابع، وفات امام زین العابدین علیه السلام در سال ۹۵ ق در سن ۵۷ سالگی ذکر شده است (مفید، بی تا: ۱۳۹/۲).

بازتاب مبارزات فرهنگی و عقیدتی امام سجاد علیه السلام در تاریخ نگاری عاشورا

قرآن کریم برای حفظ یاد پیامبران الهی و شخصیت های بزرگ تاریخی و دینی و بازگویی سرگذشت آن ها اهمیت زیادی قائل است. هدف این یادآوری زنده نگه داشتن یاد پیامبران الهی، وجود صفات نیکو و خصلت های پسندیده و روش های الهی و انسانی است (رستم نژاد و داودی، ۱۳۹۱: ۴۸).

اهل بیت علیهم السلام در زنده نگه داشتن یاد و نام شهیدان کربلا به عنوان کامل ترین الگوهای

فداکاری و ایثار در راه نجات امت به خصوص سالار شهیدان اباعبدالله الحسین علیه السلام در مناسبت های مختلف سعی و تلاش فراوانی نمودند و در فرصت های گوناگون که پیش می آمد به زنده نگه داشتن یاد شهدا کربلا می پرداختند (همان: ۴۹). از همان محرم سال ۶۱ ق که امام حسین علیه السلام به شهادت رسیدند، ائمه اطهار علیهم السلام و شیعیان اهل بیت به پیروی از رهبری ائمه علیهم السلام، همیشه واقعه کربلا را مورد توجه قرار دادند. ائمه بزرگوار شیعه علیهم السلام نه تنها خود در عزای امام حسین علیه السلام می گریستند، بلکه همواره مردم را به گریستن بر امام حسین علیه السلام تشویق و ترغیب می کردند (ابن طاووس، ۱۳۸۶: ۳۷۹).

امام سجاد علیه السلام که خود در حادثه کربلا حضور داشتند به نقل حادثه کربلا می پرداختند. امام سجاد علیه السلام، روایان و کاتبان بسیار داشتند که به حادثه کربلا و ثبت وقایع آن توجه کردند (همان: ۳۶۵). از مهم ترین یاران امام علیه السلام می توان از ابو حمزه ثمالی، سعید بن جبیر، زید بن علی بن الحسین علیه السلام و داوود بن یحیی نام برد (اخوان، ۱۳۸۹: ۳۱). با توجه به تبلیغات گسترده امویان و قاتلان امام حسین علیه السلام بر ضد قیام عاشورا، اگر امام سجاد علیه السلام و دیگر بازماندگان نهضت حسینی علیه السلام به افشاگری و بیداری امت اسلامی نمی پرداختند این قیام مهم تاریخ اسلام و جهان به فراموشی سپرده می شد و با درایت و کرداری امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام نهضت حسینی در تمام زمینه های زندگی شیعیان تجلی یافت که یکی از نتایج مهم این ماندگاری نهضت حسینی علیه السلام، از عوامل سقوط حکومت غیر مشروع امویان بود.

القصة چون امام زین العابدین علیه السلام و اهل بیت را به مجلس ابن زیاد آوردند، آغاز شماتت کرد و میان زینب علیها السلام و ابن زیاد و علی بن حسین علیه السلام مناظرات واقع شد. (ابن عثم کوفی، ۱۳۷۲: ۹۱۴)

مجموعه سخنان امام زین العابدین علیه السلام که از آغاز تا پایان اسارت به منظور حفظ و انتقال نهضت حسینی علیه السلام ایراد شد به سه بخش ذیل را شامل می شود:

۱. مناظره با سران حکومت اموی؛
۲. گفت و گو با برخی از افراد فریب خورده؛

۳. سخنرانی‌های عمومی در کوفه، شام و مدینه (گلیپایگانی، ۱۳۷۱: ۱۱۲).

دوران امامت امام سجاد علیه السلام مصادف با سیاست‌های ضد اسلامی امویان برای زدودن اسلام نبود در چنین امام سجاد علیه السلام به علت جو حاکم به مبارزه عقیدتی و فرهنگی اقدام نمودند یکی از نمودهای مبارزه فرهنگی و عقیدتی امام سجاد علیه السلام در جهت ماندگاری و پاس‌داشت شهدای کربلا صورت گرفت امویان پس از شهادت امام حسین علیه السلام سعی نمودند تا با تحریف واقعه کربلا به خواسته‌های سیاسی خود دست یابند، اما امام سجاد علیه السلام و دیگر اصحاب شیعه با پاس‌داشت واقعه کربلا و مبارزات فرهنگی و عقیدتی خود از آن جلوگیری به عمل آورده‌اند.

تأثیرپذیری تاریخ‌نگاری عاشورا از سیره عاشورایی امام سجاد علیه السلام

تاریخ‌نگاری عاشورا از آغاز تا عصر حاضر دگرگونی‌های متفاوتی را طی کرده است. تاریخ‌نگاری عاشورا در دو قرن نخستین اسلامی به علت نزدیکی به واقع عاشورا و هم‌چنین حضور ائمه علیهم السلام در آن دوران اهمیت بیش‌تری دارد. روایت‌ها و خطبه‌های امام سجاد علیه السلام تاریخ‌نگاری عاشورا را تحت تأثیر قرارداد.

تاریخ‌نگاران عاشورا با رساندن روایت‌های خود به امام سجاد علیه السلام و هم‌چنین آوردن خطبه‌های ایشان، واقعه عاشورا را زنده نگه می‌داشتند و تأکید امام سجاد علیه السلام و دیگر ائمه باعث حفظ نهضت حسینی علیه السلام و آرمان‌های قیام عاشورا شد.

علی بن حسین علیه السلام که در آن وقت ضعیفی داشت و ناتوان بود، چون دید که این جماعت (کوفیان) می‌گیرند، گفت: «چون اینان بر کشتن پدر و برادر و ابنای عمّ من چنین می‌گیرند، پس کدام جماعت ایشان را کشته‌اند؟» (ابن‌اعثم کوفی، ۱۳۷۲: ۹۱۳-۹۱۴).

خطبه‌ها و سخنان امام سجاد علیه السلام که پایه‌های حکومت نامشروع امویان را به لرزه انداخت، در آثار تألیف شده مورد توجه قرار گرفته است. تاریخ‌نگاران عاشورا از ابتدا تا عصر حاضر سعی می‌نمودند تا این خطبه‌ها و روایت‌های امام سجاد علیه السلام را مکتوب نمایند و روحیه مبارزه و شجاعت امام را در مقابل حکومت امویان در زمانی که کوفیان

برای تماشای اسیران کربلا جمع شده بودند، نشان دهند:

هان ای مردم! من فرزند دخت فرزانه پیامبر مسلمانان، فاطمه زهرایم؛ من فرزند خدیجه، آن بانوی بزرگ و توحیدگرایم؛ من فرزند آن کسی هستم که از روی ستم و بیداد کشته شد؛ من فرزند آن کسی هستم که سرش از قفا بریده شد؛ من فرزند آن آزادمرد تشنه کامی هستم که در ساحل فرات با لب تشنه به شهادت رسید؛ من فرزند آن کسی هستم که بدن نازنینش بر روی ریگ‌های تفتیده نینوا رها شده؛ من فرزند آن کسی هستم که عمامه و عبایش را ربودند. (حلی، ۱۳۸۰: ۳۴۶/۳۴۵)

تاریخ نگاران عاشورا به ویژه از ابتدا تا قرون میانه اسلامی به حضور امام علیه السلام در واقعه کربلا تا شهادت ایشان توجه‌ای خاص داشته‌اند و به توصیف خطبه‌های امام از اولین روزهای پس از واقعه کربلا می‌پردازند.

امام سجاد علیه السلام در بازگشت به مدینه بعد از حادثه دل‌خراش کربلا به بشیر بن جذلم که در نزدیکی مدینه حضور داشت، فرمود تا ابیاتی در قالب شعر برای شهادت سالار شهیدان علیه السلام ایراد کند و خبر مصیبت و شهادت امام علیه السلام را به مردم مدینه برساند.

بشیر بن جذلم می‌گوید: هنگامی که به مدینه نزدیک شدیم علی بن الحسین علیه السلام فرود آمد، رحل خود را فرود آورد خیمه‌ها را زد و همگان را اسکان داد و فرمود: «ای بشیر خداوند پدرت را رحمت کند، او شاعر بود آیا تو نیز توان شعر داری؟» گفتم: «آری ای فرزند رسول خدا! من نیز شعر می‌گویم.» امام علیه السلام فرمود: «به مدینه برو و خبر شهادت اباعبدالله علیه السلام را بده.» بشیر می‌گوید: اسب خود را سوار شدم و به شهر داخل شدم، هنگامی که مسجد النبی صلی الله علیه و آله رسیدم صدای خود را به گریه بلند کردم:

یا اهل یثرب لا مقام لکم بها قتل الحسین فادمعی مدرار
الجسم منه بکربلا مضرج والرأس منه علی القناه یدار

ای اهل مدینه! دیگر در مدینه جای ماندتان نیست، حسین علیه السلام کشته شده و اشک‌هایمان جاری است، پیکر او در کربلا پاره‌پاره و سر مطهرش برفراز نیزه،

گردانده می‌شود. (شبر، ۱۴۰۹: ۶۵/۱؛ مقرم، ۱۳۸۷: ۲۷۸)

هم چنین سید بن طاووس از معروف ترین نگاران عاشورا، در مورد روز عاشورا و چگونگی شهادت حضرت به احادیث ائمه علیهم السلام، به خصوص امام سجاد علیه السلام و امام صادق علیه السلام توجه داشته است. سید بن طاووس هم چنین حوادث بعد از واقعه کربلا و سخنرانی حضرت زینب علیها السلام و امام سجاد علیه السلام را در حضور غاصبان اموی به خوبی توصیف می کند.

ای مردم! همانا خدا که حمد مرا و را باد ما را به مصائبی گران و شکافی بزرگ در اسلام مبتلا فرمود. ابو عبدالله علیه السلام و عترت و یارانش به شهادت رسیدند، وزنان و دخترانش به اسارت رفتند، رأس مبارک او را برنیزه‌ها در شهرها گردانیدند و این آن رزیه و مصیبتی است که مانند ندارد. ای مردم! کدام مرد از شماست که بعد از این شادمانی کند، یا کدام چشم است که از ریزش اشک خویشتن بدارد و از گریه بخل ورزد؟ (ابن طاووس، ۱۳۸۶: ۳۶۴)

تأثیرپذیری تاریخ نگاری عاشورا از سیره عاشورایی امام سجاد علیه السلام در دوره معاصر

در دوره معاصر تاریخ نگاری عاشورا وارد مرحله ای جدیدی شده است و آثار فروانی در این زمینه تألیف شده است. آثار جدید در زمینه تاریخ نگاری عاشورا نیز همانند آثار قبل از خود به خصوص قرون نخستین اسلامی به واقعه عاشورا از منظر امام سجاد علیه السلام توجه ویژه ای داشته اند و در این زمینه و تأکید بر آن آثار فروانی تألیف شده است که با پیروزی انقلاب اسلامی و با توجه و تأکید فراوان بر نهضت حسینی علیه السلام آثار مهم و مستندی در این زمینه تألیف شده است. آثار تألیف شده در این زمینه در قالب کتاب، فصل نامه و نرم افزارهای تخصصی است که برای مطالعه معارف حسینی علیه السلام بسیار مفید است. در ذیل به عنوان نمونه به تأثیرپذیری تاریخ نگاری عاشورا، از سیره امام سجاد علیه السلام در برخی از آثار عصر حاضر پرداخته می شود:

«پژوهشکده حدیث باقرالعلوم علیه السلام» در اثری به نام *مقتل الحسین علیه السلام به سخنان و سیره امام سجاد علیه السلام در زمینه نهضت حسینی علیه السلام اشارات فروانی دارد:*

دیروز پدرم و خاندانش را که با او بود کشتید. هرگز داغ پیامبر و داغ پدرم و

فرزندان پدرم و جدم را از یاد نبرده‌ام و تلخی جانکاهش در کامم است و
جرعه‌های اندوهش در سینه‌ام باقی است. (پژوهشکده باقرالعلوم، ۴۷۳:۱۳۸۴)

هم‌چنین «ذهنی تهرانی» نیز در کتاب *مقتل از مدینه تا مدینه*، به نهضت حسینی علیه السلام و
سیرتاریخی آن به همراه تفصیلات کاملی می‌پردازد که این اثر در زمینه تاریخ‌نگاری
عاشورا در دوره معاصر نیز به جایگاه ویژه امام سجاد علیه السلام در روایت واقعه کربلا اشاره دارد:
وی در این مقتل ماجرای یافتن جسد حضرت ابولفضل علیه السلام علمدار کربلا را که امام
سجاد علیه السلام آن را به قبیله بنی اسد نشان می‌دهد بازگو می‌کند:

یاران شما احسان را به پایان رسانید، چه آن‌که کار هنوز به اتمام نرسیده؛ زیرا
شهید دیگر مانده که از این شهدا دورتر قرار گرفته و آن سپهسالار و علمدار سلطان
کربلا است. (ذهنی تهرانی، ۱۳۷۹: ۸۰۱)

«محسن رنجبر» در کتاب *نقش امام سجاد در رهبری شیعه* به ابعاد مختلف زندگانی
امام سجاد علیه السلام پرداخته است. از قسمت‌های مهم آن پرداختن به سخنان و خطبه‌ها و
نقش امام سجاد علیه السلام در ماندگاری و حفظ واقعه عاشورا است.

امام سجاد علیه السلام علاوه بر آن که مسئولیت الهی امامت را بردوش می‌کشد و باید
زمینه کار آینده را برای حکومت الهی و اسلامی فراهم کند، زبان‌گویایی برای
خون‌های ریخته شده در عاشورا است. (رنجبر، ۱۳۸۶: ۵۳)

در مجموعه *مقالات کنگره امام سجاد علیه السلام* مقاله‌ای با عنوان «قیام امام حسین علیه السلام از منظر
امام سجاد علیه السلام» توسط ابراهیم صالحی حاجی‌آبادی به چاپ رسیده است که تأثیرپذیری
این مقاله را از سیره امام سجاد علیه السلام در ماندگاری واقعه کربلا نشان می‌دهد:

هنگامی که به آن حضرت اذن سخن گفتن داده شد: بعد از حمد و ثنای الهی
خطبه‌ای خواند که چشم‌ها به گریه و قلب‌ها جریح‌دار شدند. سپس فرمود:
«هرکس مرا می‌شناسد که می‌شناسد و هرکس مرا نمی‌شناسد، حسب و نسب
خود را معرفی می‌کنم ای مردم...» (صالحی حاجی‌آبادی، ۱۳۹۴: ۱۱۶/۱)

هم‌چنین در «مجموعه مقالات همایش امام سجاد علیه السلام» مقاله دیگری با نام *شیوه‌های*

حفظ حماسه حسینی علیه السلام در منظر امام سجاد علیه السلام و مقایسه آن با دوران معاصر، به چاپ رسیده است که نویسندگان به شیوه‌های مختلف حفظ حماسه حسینی علیه السلام توسط امام سجاد علیه السلام می‌پردازند که این خود نشان‌دهنده تأثیرپذیری تاریخ‌نگاری جدید عاشورا از امام سجاد علیه السلام است.

پس از شهادت سیدالشهدا علیه السلام بار مصیبت‌ها، سنگینی کربلا بردوش امام سجاد علیه السلام افتاد و باوجود تمام این مشکلات و گرفتاری‌ها، آن حضرت با گفتار و کردار خود به آیات قرآن و سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم جامعه عمل پوشانید و پویای را به جامعه آن روز که در زیر فشار امویان مرده بودند بازگرداند. (واحدی‌فرو و دیگران، ۱۳۹۴: ۱/۲۹۰)

در فصلنامه‌های تخصصی که در زمینه نهضت حسینی علیه السلام تدوین شده است، تنها فصل‌نامه معارف حسینی علیه السلام است که به صورت تخصصی به ابعاد شخصیتی امام حسین علیه السلام می‌پردازد. این فصل‌نامه در مجموعه مقالاتی که تاکنون چاپ نموده است روایت‌های از امام سجاد علیه السلام را در جهت حفظ و ماندگاری حادثه عاشورا به چاپ رسانده است:

امام سجاد علیه السلام بعد از واقعه کربلا در ایام سخت اسارت از هر مجال و فرصتی جهت روشن‌گری افکار عمومی برای آگاهی از مظلومیت امام حسین علیه السلام و یارانش در فاجعه کربلا و محکومیت امویان جهت فساد و انحراف از اسلام ناب و هم‌چنین عوام‌فریبی و سواستفاده از غفلت مردم، استفاده کرده. (رنجبر حسینی، عطار، ۱۳۹۵: ۷۸)

«دانشنامه امام حسین علیه السلام» که اثری جامع در مورد حادثه کربلا است. این اثر جامع در ۱۴ جلد به تحلیل واقعه کربلا پرداخته است و در این اثر کتب و مقتل‌های فراوانی که به روایت‌های امام سجاد علیه السلام از واقعه کربلا پرداخته‌اند، اشاره می‌کند. دانشنامه امام حسین علیه السلام به علت پرداختن به مسائل گوناگون و تحلیل واقعه کربلا، در نوع خود کم‌نظیر است. در دانشنامه امام حسین علیه السلام به نقش امام سجاد علیه السلام در ماندگاری واقعه کربلا تأکید شده است. تأثیرپذیری از سیره امام سجاد علیه السلام در ماندگاری واقعه کربلا در دانشنامه امام

حسین علیه السلام مشهود است:

در روایت دیگری از امام زین العابدین علیه السلام آمده است که شب عاشورا، پس از آن که امام حسین علیه السلام اجازه داد تا یارانش او را تنها بگذارند و آن‌ها نپذیرفتند امام علیه السلام تأکید کرد: «شما، فردا چنان کشته می‌شوید که هیچ‌کس از شما، نجات پیدا نمی‌کند.» آن‌ها گفتند: «ستایش خدایی را که به ما با کشته شدن با تو، شرافت بخشید.» سپس امام علیه السلام برای آن‌ها دعا کرد. (ری شهری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۷۹/۶)

با توجه به مطالب فوق در عصر حاضر پرداختن به معارف حسینی علیه السلام در کشور ایران بسیار مورد توجه پژوهش‌گران بوده است و آثار متعددی در این حوزه تألیف شده است و تاریخ‌نگاری عاشورا وارد مرحله‌ای شده است که پژوهش‌گران با دیدی تعقلی و علمی به واقعه کربلا و اهداف سیاسی و دینی آن پرداخته‌اند که این عامل باعث شده است که پژوهش‌گران برای مطالعه و تحقیق به روایت‌ها و شخصیت امام سجاد علیه السلام نگاه علمی ویژه‌ای داشته باشند.

نتیجه‌گیری

شهادت مظلومانه امام حسین علیه السلام و خاندان ایشان در حادثه کربلا یکی از غم‌بارترین وقایع تاریخ اسلام است. زنده نگه داشتن آن به وسیله ابزار و سیاست‌های گوناگونی در طول تاریخ اسلام توسط امامان علیهم السلام و شیعیان صورت پذیرفته است که از مهم‌ترین شیوه‌ها و ابزار آن تاریخ‌نگاری عاشورا است. تاریخ‌نگاری عاشورا که همان شرح شهادت امامان معصوم علیهم السلام است، با شهادت امام حسین علیه السلام مورد توجه و تأکید نویسندگان، علما و شاعران شیعه قرار گرفت. تاریخ‌نگاری عاشورا به علت تأکید و توجه امامان شیعه علیهم السلام از جمله امام سجاد علیه السلام رونق گرفت. ائمه علیهم السلام به خصوص امام سجاد علیه السلام افرادی را که در آثار خود به شهادت امام حسین علیه السلام می‌پرداختند را مورد تشویق قرار می‌دادند و این گرامی داشتن یاد و خاطره شهدای کربلا و سالار شهیدان امام حسین علیه السلام، باعث پدید آمدن اشعار و روایت‌های مستندی در زمینه این واقعه شد. امام سجاد علیه السلام به این دلیل که در

واقعه کربلا حضور داشتند، مهم ترین روای این واقعه در تاریخ نگاری عاشورا نام گرفتند. از این رو تاریخ نگاران عاشورا در آثار خود به امام سجاد علیه السلام و خطبه های ایشان توجه نمودند. این توجه تاریخ نگاران عاشورا، در نهایت منجر به تأثیر پذیری تاریخ نگاران عاشورا از سیره امام سجاد علیه السلام شد. تاریخ نگاران عاشورا از بعد از این واقعه به سیره امام سجاد علیه السلام در زمینه های مختلف به ویژه، پاسداشت نهضت حسینی علیه السلام و اهداف این حرکت سیاسی مهم توجه نمودند. اولین تاریخ نگاران عاشورا به علت نزدیکی به واقعه کربلا و حضور امام سجاد علیه السلام از سخنان و خطبه های ایشان بسیار تأثیر پذیرفتند و بعد از آن تا قرن های بعد، تاریخ نگاران عاشورا به شخصیت و جایگاه امام علیه السلام در حفظ نهضت حسینی علیه السلام توجه داشتند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تاریخ نگاری عاشورا رونق گرفت و آثار متعددی در این زمینه تألیف شد که این آثار جدید، در این حوزه به جایگاه امام سجاد علیه السلام توجه ویژه ای داشتند. در برخی آثار در عصر حاضر تاریخ نگاران و پژوهش گران عاشورا، با نگاه جدید علمی و پژوهشی به مسئله عاشورا و واقعه کربلا پرداختند. آثاری که پس از انقلاب اسلامی در زمینه تاریخ نگاری عاشورا نگارش یافته است، دارای روشن گری و پرداختن بعد سیاسی حرکت امام حسین علیه السلام هستند. اگرچه بعد عاطفی نیز مورد توجه تاریخ نگاران عاشورا در عصر حاضر نیز قرار داشته است. توجه به خطبه ها و روایت های پربار امام سجاد علیه السلام و افشاگری های ایشان تأثیر فراوانی بر تاریخ نگاری عاشورا در عصر حاضر داشته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۸۶)، *لُحُوف*، ترجمه: محمد طاهر دزفولی، قم، انتشارات مؤمنین.
- اخوان رستمی، بتول (۱۳۸۹)، *مقتل نگاری و گستره آن در تاریخ حدیث شیعه*، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- الویری، محسن و رحیمی ثابت، محمد علی (۱۳۸۹)، *ماندگاری پیام عاشورا: تحلیل ارتباطی سیره معصومان علیهم السلام*، فصل نامه تاریخ اسلام، شماره های ۴۱ - ۴۲، ص ۸۰-۴۹.
- پیشوایی، مهدی (۱۳۷۲)، *سیره پیشوایان: نگرشی بر زندگی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی امامان معصوم علیهم السلام*، قم، موسسه امام صادق علیه السلام.
- چنارانی، محمد علی (۱۳۸۳)، *قیام توابعین*، مشهد، آستان قدس رضوی علیه السلام.
- حلی، جعفر بن محمد (۱۳۸۰)، *درسوگ امیر آزادی (ترجمه: مشیرالاحزان)*، ترجمه: محمد کرمی، قم، انتشارات حاذق.
- حلی، مطهر بن حسن یوسف (۱۴۱۱)، *رجال العلامة الحلی*، قم، انتشارات دارالذخائر.
- ذهنی تهرانی، سید محمد جواد (۱۳۷۹)، *مقتل از مدینه تا مدینه*، تهران، پیام حق.
- ربانی گلپایگانی، علی (۱۳۷۱)، *افشاگری های امام سجاد علیه السلام در قیام کربلا ۲*، نشریه نور علم، شماره ۴۶، ص ۱۱۱ تا ۱۳۰.
- رستم نژاد، مهدی، داودی، سعید (۱۳۹۱)، *عاشورا (ریشه ها، انگیزه ها، رویدادها، پیامدها)*، قم، انتشارات امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
- رنجبر حسینی، محمد، عطار، طاهره (۱۳۹۵)، *منطق حاکم بر احتجاجات امام سجاد علیه السلام*، *پیرامون نهضت عاشورا*، فصل نامه معارف حسینی علیه السلام، شماره ۳، ص ۷۷-۹۵.
- رنجبر، محسن (۱۳۸۶)، *نقش امام سجاد علیه السلام در رهبری شیعه*، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- ری شهری، محمد (۱۳۸۸)، *دانشنامه امام حسین علیه السلام بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ*، ترجمه: عبدالهادی مسعودی، به اهتمام: محمود طباطبایی نژاد، قم، موسسه علمی و فرهنگی

دارالحدیث.

- شبر، جواد (۱۴۰۹)، *ادب الطف او شعراء الحسين* علیه السلام، جلد ۱، بیروت، دارالمرتضی.
- ابی جعفر رشیدالدین محمد بن علی (۱۳۷۹)، *شهر آشوب*، قم، انتشارات علامه.
- شیخانی، علی باقر (۱۳۸۵)، *امام سجاد از دیدگاه اهل سنت*، تهران، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.
- صالحی حاجی آبادی، ابراهیم (۱۳۹۴)، *قیام امام حسین از منظر امام سجاد* علیه السلام، مجموعه مقالات همایش امام سجاد علیه السلام، ص ۹۷-۱۲۴.
- ضیایی، سید عبدالحمید (۱۳۸۷)، *جامعه‌شناسی تحریفات عاشورا*، تهران، انتشارات هزاره ققنوس
- قرشی، باقر شریف (۱۳۷۲)، *تحلیلی از زندگانی امام سجاد* علیه السلام، ترجمه: محمدرضا عطائی، مشهد، کنگره جهانی حضرت رضا علیه السلام.
- قرشی، باقر شریف (۱۳۸۰)، *زندگانی حضرت امام حسن بن علی* علیه السلام (بررسی و تحلیل)، ترجمه: حسین محفوظی، قم، بنیاد معارف اسلامی (مرکز نشر).
- کوفی، ابن اعثم (۱۳۷۲)، *الفتوح*، محمد بن احمد مستوفی هروی، تحقیق: غلامرضا طباطبایی مجد، تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۳)، *تاریخ چهارده معصوم* علیهم السلام، بی‌جا، انتشارات سرور.
- محرمی، غلامحسین (۱۳۸۶)، *تاریخ تشیع از پیدایش تا پایان غیبت صغری*، قم، انتشارات مرکز نشرهاجر.
- محمدزاده، مرضیه (۱۳۹۲)، *تحلیل اشعار عاشورایی عصر انقلاب اسلامی*، کتاب نقد، شماره ۶۷-۶۸، ص ۲۲۹-۲۶۲.
- مسبوق، مهدی و دریادل موحد، اعظم (۱۳۹۱)، *بررسی تطبیقی دو قصیده تائیه دعبل خزاعی و طلّاح بن رزیک در مدح اهل بیت* علیهم السلام، فصل‌نامه ادب عربی، شماره ۳، ص ۲۲۳-۲۴۷.
- مفید، محمد بن نعمان (بی‌تا)، *الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*، ترجمه و شرح: سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، انتشارات علمیه اسلامی.

- مكرم، عبدالرزاق (۱۳۸۷)، *مقتل الحسين عليه السلام* (ترجمه مقتل مكرم)، مترجم: محمد مهدي عزيزالهي كرماني، قم، نسايح.
- واحدي فر، محمد صادق و ديگران (۱۳۹۴)، *شيوه‌هاي حفظ حماسه حسيني عليه السلام در منظر امام سجاد عليه السلام و مقايسه آن در دوران معاصر*، مجموعه مقالات همایش امام سجاد عليه السلام، ص ۲۸۸-۳۱۲.
- _____ (۱۳۷۵)، *مجموعه مقالات كنگره بين المللی امام خمینی عليه السلام و فرهنگ عاشورا*. قم، انتشارات موسسه تنظيم و نشر آثار امام خمینی عليه السلام.
- _____ (۱۳۸۸)، *سومین كنگره عاشورا پژوهی*، تهران: انتشارات سازمان اوقاف و امور خیریه.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی